

İman Bilincinin Evreleri

James W. FOWLER*

Çeviri: Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU**

İnsan olmak hayatı anlamlandırmak gibi dinamik bir süreci içerir. Ernest Becker¹ bir keresinde bizi şair insan (*homopoeta*), kökleşmiş anlam üretimine dayanan ayırıcı özelliğe sahip varlık diye isimlendirmişti. Elinizdeki makale, dünya görüşlerimizi şekillendirdiğimiz, kanaat ve değerlerimizi belirlediğimiz süreçler üzerine odaklanan ve yaklaşık 15 yıldır sürdürülen araştırmaları ve teori oluşturma çabalarını ele almaktadır. İman gelişimine dair evre teorisi, J. Mark Baldwin², John Dewey³, Jean Piaget⁴ ve Lawrence Kohlberg⁵ tarafından açık seçik ifade edilen yapısal gelişimsel genetik epistemoloji geleneğine dayanır. Evre teorisi, aynı zamanda Erik Erikson'un⁶ revizyonist psikanalitik ego psikolojisine de çok şey borçludur. Teolojik ve mukayeseli din çalışmalarının etkileri Paul Tillich⁷, H. Richard Niebuhr⁸ ve Wilfred Cantwell Smith'te⁹ izlenebilir. Aşağıda ele alacağımız üç hayat hikâyesi, burada incelenmiş olan iman gelişimi evrelerini somutsal anlamda ele almamıza imkân sağlayacaktır. (Bu hikâyelerdeki isimlerin hepsi takmadır ve kişilerin tanınmalarını önlemek amacıyla, hayattaki gerçek konularının detayları değiştirilmiştir.)

* Emory Üniversitesi'nde Teoloji ve İnsan Gelişimi profesörü olan James W. Fowler, aynı zamanda İman ve Ahlâk Gelişimi Merkezi'nin de direktörüdür. Türkçe'ye tercüme ettiğimiz "Stages in Faith Consciousness" adlı bu makalesi, Fritz K. Oser ve W. George Scarlett'in editörlüğünü yaptığı *Religious Development in Childhood and Adolescence*, (San Francisco, 1991) isimli eserin 27-45. sayfaları arasında bulunmaktadır.

** Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Din Psikolojisi Öğretim Görevlisi.

¹ E. Becker, *The Structure of Evil*, New York: Macmillan, 1968, s. 210.

² J. M. Baldwin, *Social and Ethical Interpretations in Mental Development*, New York: Macmillan, 1897.

³ J. Dewey, *Democracy and Education*, New York: Macmillan/Free Press, 1994. (Originally published 1916).

⁴ J. Piaget, *The Child and Reality*, New York: Penguin, 1976.

⁵ L. Kohlberg, *Essays on Moral Development*. Vol. 1. *The Philosophy of Moral Development*, San Francisco: Harper and Row, 1981.

⁶ E. Erikson, *Childhood and Society*, (2nd ed.) New York: Norton, 1963.

⁷ P. Tillich, *Dynamics of Faith*, New York: Harper and Row, 1957.

⁸ H. R. Niebuhr, *Radical Monotheism in Western Culture*, New York: Harper and Row, 1960.

⁹ W. C. Smith, *The Meaning and End of Religion*, New York: Macmillan, 1963.

İman Mekanizması : Üç Kısa Hikâye

Roger'ın Hikâyesi: Genç bir adam olan Roger anlatıyor. Problemleri bir ailedeki gençlik yıllarından bahsediyor. Kuzey kentlerinden birinde yaşamaktadırlar. Ama anne babası boşanır ve annesi Güney'de bir kente göçer. Roger da annesiyle birlikte. Ayrılık büyük aileyi parçalamış, kızgınlık ve yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Birkaç kez durumu iyileştirme çabaları görülür: Roger'ın annesi bir başkasıyla evlenir ve yeni ilişki de kısa zamanda sona erer. Bu boşanma sonucunda yine bir başka kente göç söz konusudur. Bütün bunlarla birlikte Roger'ın Katolik inancı baskı altındaydı. Tanrı'nın iyi insanların başına bunun gibi olayların gelmesine izin vermeyeceğini söylüyordu. Roger hayatının daha başında bir krize girdiğini hissetmişti. Bu zaman zarfında Tanrı hakkındaki duygularını tanımlama tarzı ilginçtir. Roger şöyle diyordu: "Tanrı, benim için kibirli, soğuk, ulaşılamaz oldu. Onun yüceliği ibâdetlerimi engelledi. İman durağan bir şey gibi görünüyordu. Tanrı ile ilişkimde kişisel hiçbir şey yoktu ve O'na karşı kendimi hala aç hissediyordum." Daha sonra 17 yaşındayken iyi yönde değişen bir şeyler oldu diyor. "Bir kız arkadaşım beni yeni bir kiliseye çağırdı. Bu cemaatte Tanrı ile kişisel bir ilişki çok sık söz ediyorlardı. Ben, o zaman Tanrı'nın bir dost, hayatın önemli olduğunu hissettim. Bu cemaatte yeni ilişkiler kurdum ve kendimi Tanrı ile birlikte yürümeye başlıyormuş gibi hissettim."

Marie'nin Hikâyesi: 20 yaşındaki Marie'nin hikâyesi ise şöyle... Marie 13 yaşındayken, bir yaz kampındaki deneyimini tanımlayarak başlıyor anlatmaya:

"Gece yarısı bütün gençlik kamplarında olduğu gibi kamp ateşi yanıyor. Karanlık gökyüzü muhteşemdi. Kıvılcıklar büyük kamp ateşinden, gökyüzünün kadife karanlığına doğru yükseliyordu. Müzik vardı. Farklı insanlar, kendileri için Tanrı'nın ne anlama geldiğinden ve hayatlarında ne yaptıklarından bahsediyorlardı. Birlikte yoğun bir hafta geçirdikten sonra kendimizi birbirimize daha yakın hissettik. Orada, bende ifade edemeyeceğim bir duygu oluştu; evrensel aşk. Hiçbir insanın bana yabancı olmadığını hissettim. O an orada olsa Hitler'i bile sevebileceğimi düşündüm. Tanrı ile yakınlaşma deneyiminin dışında, gelecek beş yıl kendimle taşıdığım bir çeşit barış ve sevgi duygusu geliştirdim. Arkadaşlarıma yardım etmek için ne söylemem gerektiğini biliyormuşum gibi geldi bana. Onlar da bir tür sırdaş ve nasihatçi olarak bana başvurdular. Tanrı benim içimde, benim bir parçam gibiydi. Fakat daha sonra, kolejim ikinci yılında dünyamızda haksızlıklar olduğunu görmeye başladım. Bangladeş'te açlıktan ölen insanların, Etiyopya'da vahşiliğin, dünyanın en zengin milletlerinin sokaklarında evsiz insanların bulunduğunu anlamaya başladım. Bir yıl boyunca ateist olan erkek arkadaşımınla çıktım. Onun hiçbir Tanrı'ya inanmama da çok ahlâklı ve iyi birisi olduğunu farkedebildim."

Marie daha sonra şimdiki (20 yaşındayken) îmanı hakkında konuşmaya başlıyor ve şöyle diyor:

“Şimdi Tanrı benim için daha uzak. Artık Tanrı'nın benden insanlara neler söylememi istediğini otomatik olarak bilmiyorum. İsa'ya ve onun yoluna bağlandım. Hayatımızı nasıl yaşamamız gerektiği yönünde bize prensip ve öğretiler sunuyor. Fakat Tanrı şimdi benden sorumluluk sahibi olmamı bekliyor gibi geliyor bana. İnsanları, kişiliklerini, ihtiyaçlarını anlamak ve bu dünyayı daha iyi hale getirmelerine yardım edebilmek için psikoloji öğrenimi yapıyorum. Politika, nükleer silahsızlanma, evsizlere ve açlara yiyecek temini gibi sorunlarla ilgileniyorum. Benim için İsa'nın yolunu takip etmenin anlamı bunları gerçekleştirmektir.”

Carl, Jean ve Oğulları: Kuzey eyaletlerinden birinde, Carl ve Jean adlı bir çiftle sohbet ettik. Teksas doğumlu olan Carl vurdumduymaz ve şamatacı bir adam izlenimini veriyor. Kırklı yaşların ortalarını geçmiş, kızıl çehreli, gergin ve gizemli gözüküyor. Neşeli görüntüsü de sanki bir parça abartılı gibi.

Tanıştığımızda Evangelik bir Protestan mezhebinde yetiştiğini anlatıyor. Lise yıllarında tanıdığı pastörden söz ediyor. Ergenlik yıllarında kilise etkinlikleri ile önemli ölçüde ilgilendiği izlenimi veriyor. Koleje başladığında ve ardından katıldığı Denizci Birliği'ndeki yıllarında kiliseye hiç gitmediğini anlatıyor. Jean ile evlendikten ve iki oğulları olduktan sonra geleneksel çizgide yer alan bir kiliseye üye oluyorlar. Şimdi sekiz yıldır bu kilisenin üyesidir. Carl oldukça başarılı bir işadamı. Son zamanlarda, milyonlarca dolar değerinde bir bilgisayar şirketini satmış.

Carl anlatıyor: “Geçen yıl inanç hayatımızda dramatik değişimler meydana geldi. Kitâb-ı Mukaddes bizim için artık daha önemli. Biz şimdi Kitâb-ı Mukaddes merkezli bir aile olduk.” Carl, babasının çok sert biri olduğunu anlatıyor. “Herşeyi çok katı bir biçimde, kitâba uygun olarak yapardı. Fakat bu bana uymazdı. Şimdi iki mükemmel, dindar oğlum var. Beni düzeltiyorlar. Yanlış yaptığımda söylüyorlar. Beni yola getiriyorlar.” (Carl'ın konuşmasında bu yönü seçmesi başlangıçta beni şaşırtmıştı.) “Biz eski kilisemizi yeterince Kitâb-ı Mukaddes-merkezli bulmuyorduk. Şimdi Pazar Okulu için kiliseye gelir, ibâdet eder, pazarın çoğunu orada geçirir ve kendimizi gün boyu çalışmış gibi hissederiz. Elbette iyi vaazlar dinliyoruz ama onlar beni pek etkilemiyorlar.” Daha sonra şevkle şöyle diyor Carl: “Fakat son zamanlarda Tanrı bizi karşılaşılabilecek en dinamik dindarlarla karşılaştırdı. Onlar Kitâb-ı Mukaddes ve İsa merkezli Hristiyanlar. İmanımızda inanılmaz yol katettik. Esasen beni bu istikamette yönlendiren Jean'di. (Karısına dönerek), karıcığım, hemen söze başla ve açıkla” diyor ama konuşmasını bölmeksizin, biraz daha heyecanlı bir biçimde devam ediyor.

“Her şey bir gün Mc Donald’s’dayken başladı. Teksas’ta çocukluğumdan beri hiç işitmediğim bir ilâhîden mısralar tekrar aklıma geliyordu. ‘Sen çömlekçisin, Ben kil’im...’ ve kendi kendime şunu dedim: Bu benimle konuşan Tanrı idi ve bana şöyle diyordu: Ben seni bırakmış değilim, daha bazı şeylere zorlayacağım seni. Fakat beni Kitâb-ı Mukaddes ile yeni bir ilişkiye sokan Jean’dır, anlat tatlım.”

30’lu yaşlarının sonunda çekici bir kadın olan Jean, şimdiye kadar sohbetten uzak duruyordu. Carl’ın isteği üzerine çekinmeden cevap vererek, Kitâb-ı Mukaddes çalışmaları yapan bir kadın grubu içinde olduğunu anlattı. Bunun kendisi için çok anlamlı olduğunu ve Kitâb-ı Mukaddes’e karşı duyarlı hale getirdiğini ifade etti. Eski kiliselerinde de bir problemlerinin olmadığından hattâ pastörlerinin iyi bir vâiz olduğundan bahsetti. “Fakat” diyor, “orada gerçek anlamda ayaklarımızı yere basabileceğimiz somut hiçbir şey yoktu.”

Aramızdan birisi, “devam ettiğin Kitâb-ı Mukaddes grubundan bahseder misin?” diye rica etti. Jean heyecanla anlatmaya başladı. “Bu bir kadınlar grubudur. Biz her hafta Tanrı’nın kelâmını araştırmak için bir araya geliriz. Ben Kitâb-ı Mukaddes’in Tanrı’nın kelâmı olduğuna inanıyorum. Biz Kitâb-ı Mukaddes’i yorumlayanlara ve şerh edenlere güvenmiyoruz. Onlar Kitâb-ı Mukaddes’e kendi anlayışlarını dahil edip, ‘evet tamam, o şudur, ama aslında o şu demek değildir,’ diyorlar. İşte o zaman Tanrı’nın mutlak kelâmının değerini düşürüyorlar.”

Daha sonraki sorular üzerine Jean oldukça hareketlendi. Gruplarının Romalılar’a Mektup’u nasıl 18 ayda okuduğunu anlattı. “Bütün kitâbı okuduk, sonra bölüm bölüm, sonra cümle cümle ve satır satır ele aldık. Bu adımları yönlendiren bir liderin derslerini teybe kaydettik. Bu lider, Kitâb-ı Mukaddes’in Tanrı’nın yanılmaz kelâmı olduğuna inanmanın önemini vurguluyor. Mesela, ‘Yunus ve Balık’ kıssasına Kitâb-ı Mukaddes’te anlatıldığı biçimde inanıyor musunuz?” diye soruyor bize ve hemen ekliyor: “Ben inanıyorum. Eğer inanmasaydım ve eğer onun uydurulmuş bir hikâyeye olduğunu düşünseydim, Kitâb-ı Mukaddes’in Tanrı’nın kelâmı olduğuna ve ona hiç şüphe duymadan bağlanabileceğimize olan inancımı terk edecektim.” Jean daha sonra Sinoptik İncil’lerde¹ anlatılan ‘beş bin kişinin mücizevî şekilde doyurulması’² olayından söz ediyor. “Ben bunu İsa’nın gerçek bir mücizesi olarak görüyorum. Bunu, mücize dışında bir olayla açıklayamazsınız. İsa’nın beş ekmek ve iki balığı alıp, şükran duası etmek suretiyle yiye-

¹ Eski Ahit, Yunus, 1-4’te anlatılan Hz. Yunus’un hikâyesi (ç.n.).

² Sinoptik İnciller: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri’ne, muhteva ve üslup açısından arzettikleri birlik sebebiyle verilen ortak isim (ç.n.).

³ Matta: 14:13-21; Markos: 6:30-44; Luka: 9:10-17; Yuhanna: 6:1-14’de geçen Hz. İsa’ya ait, beş bin kişinin beş ekmek ve iki balık ile doyurulduktan sonra bile artan yiyecekler olduğunu anlatan mücize (ç.n.).

ceklerin, insanların ihtiyacı olan miktardan çok daha fazla bereketlendiğine inanıyorum. İsa gerçekten bizim hayatımıza da mucizeler sunabilir. Buna kesinlikle inanıyorum.”

Bu esnâda Carl söze karışıyor, sohbeti tekrar kendi çocuklarına getiriyor: “Anneleri onların dindar insanlar, dindar gençler olarak yetişmeleri için gerçekten çok yardımcı oluyor. Onlar bana doğrusunu öğretiyorlar. Size bir şey anlatayım: On yaşındaki oğluma sınıf arkadaşlarından birisi fazlaca sataşır olmuştü. Ona, (çok kızgın bir ifadeyle) ‘bunu bir daha yaparsa, (küfür savurarak) kafasını yumruklamasını ve işini bitirmesini söyledim!’ Fakat sekiz yaşındaki oğlum: ‘Ama baba, İsa bunu yapmamızı istemezdi,’ dedi.”

Jean, o zaman gözleri parlayarak şöyle devam etti: “Babam bir ordu mensubuydu. Biz çok yer değiştirdik. Arkadaşlarım kiliseye giderken ben de gittim. Gençliğimde Katolik Kilisesi’ne gittim. Fakat asla bir temel edinemedim. İlk defa şimdilerde hayatımın Tanrı kelâmı üzerine oturduğunu düşünüyorum. O, hayatlarımız için mutlak bir rehber. Bu gerçeği artık herkesle paylaşmak istiyorum.”

Kendini Şekillendirme ve Bağlanma Olarak İman

Bu üç hikâyeden hangi anlamları çıkaracağız? Roger’in 17’sinde Tanrı ile iletişime yönelen hareketini, Marie’nin ise 20 yaşında böyle bir iletişimden mahrum kalmasını nasıl anlayacağız? Carl, Jean ve oğulları arasında nasıl bir etkileşim oluşturacağız? Jane, Kitâb-ı Mukaddes’in Tanrı’nın hatasız kelâmı olduğuna ilişkin inancıyla daha uyumlu bir toplulukla beraberken ailenin diğer üyeleri ne hale gelecekler? Carl, Jean’in Tanrı’nın hayatlarında mutlak bir rehber olduğu şeklindeki ısrarına uyum sağlayabilecek mi? “Dindar çocukları”nın ona uyguladıkları “düzeltme”yi kabul etmeye devam edecek mi? Şirketi satılmış olan Carl, Tanrı’nın “onu daha bazı şeylere zorlayacağı”na olan derin ihtiyacını karşılayan yeni bir uğraş bulabilecek mi? Burada iman evrelerinin tanımına yönelik çalışmamız doğrultusunda görüştüğümüz Roger, Marie, Carl ve Jean’e atf yapacağız.

İmanı, dinamik ve genel bir insanlık deneyimi varsayarak başlayalım. İman, dinle sınırlandırılmadan veya özdeşleştirilmeden genellikle insanlığa ait evrensel katkılar olarak anlaşılır. Dîni bir inancı olmasa da herhangi bir kimse inanç sahibi olabilir. Komünizm ve fundemantalistlerin “seküler hümanizm” diye isimlendirdikleri durum daha yaygın örnekler içerir. Eklenerek artan bir gelenek olarak din, geçmişteki insanların imanlarını ifade etme tarzlarından oluşturulur. O, kutsal kitaplar ve teoloji, ahlâki öğretiler ve ibâdetler, mimari, müzik ve sanat gibi öğreti ve ibâdet kalıplarını içerebilir. Bu bakış açısıyla din, şimdiki ve gelecekteki insanların imanlarını şekillendirme kalıplarını ve formlarını sunar. Dinler, biçimlerinin bütün çeşitlerini miras aldığımız, eklenerek artan geleneklerdir.

Öte yandan dînî inanç, dînî bir gelenek vasıtasıyla Tanrı ile kişisel bir ilişki kurmadır¹⁰.

Az önce îmanı dinden ayırt ettiğimiz gibi, îman (faith) ile inanç (belief) arasındaki ilişkiye de açıklık getirmek gerekir. İnanç, îmanı ifade etme ve iletmenin önemli tarzlarından biridir. Fakat özellikle yaşadığımız tarihî dilim içerisinde, îman ile inanç aynı şey değildir. 18. yüzyıl aydınlanmasından beri bir çok kişi, inancı, kanıtlanabileceği şüpheli önermeleriyle entellektüel bir kabul olarak veya bir televizyon karakteri olan Archie Bunker'in bir keresinde, Mark Twain'den¹¹ aktardığı gibi, "İman lanetli bir aptalın, kendisinin de öyle olmadığını bildiği şeylere inanmasıdır." şeklinde anlayageldi.

İman, inançtan daha derindir. İdeal anlamda, inançlarımızı îmanımızla uyumludur ve îmanımızı ifade ederler. Fakat îman daha derindir ve bilinçdışı motivasyonlarımızı kapsadığı gibi bilinçli inanç ve fillerimizi de içerir.

İnsan hayatının genel bir özelliği, yani anlam üreten insanın evrensel bir niteliği olarak îmandan bahsetmekle, insan olarak îman kapasite ve ihtiyacı ile birlikte geliştiğimizi varsayıyorum. Açıkça belirli bir dinin gelenekleri içindeki îmanla yetişmiş olsak da olmasak da, güven ve başkalarına bağlanma şeklindeki ilişki biçimlerine bağlanmışızdır. Bağlılıkları, ilkelere ve *değer merkezlerine* göre şekillendiririz. Sadakatimizi ve bağlılıklarımızı, *gücün imge ve gerçeklikleri*" ile biçimlendiririz. Hayatımızı *egemen anlatılara*" göre şekillendirip, biçime sokarız. Bu yolla biz anlam üreten ve bulan öteki insanlara katılırız. Şimdi, yaşayan îmanın üç boyutunun detaylarına bakalım.

Birincisi: İman, bir ya da birçok değer merkezine bireysel olarak güven ve bağlılığın dinamik bir örüntüsüdür. Bu "değer merkezi" deyimiyle neyi kastediyorum? Hayatımızı bizim için büyük değeri olan kişilere, ilkelere, ideallere veya kurumlara odaklıyor, kalplerimizi adıyoruz. Duygularımızı, hayatımıza anlam ve değer katan bu kişi, ilke veya kurumlara birleştiriyoruz. Hayatımızdaki bir değer merkezi, sevgi ve bağlılığımıza yol açan ve bu yüzden hayatımızın geri kalanına ve bağlılıklarımıza düzenli güç uygulayan şeydir. Kimileri için ailesi böyle bir değer merkezi olabilirken, kimilerinin başarısı, kariyeri, ülkesi veya ideolojik görüşü önemli değer merkezleri olabilir. Para, güç, nüfuz ve cinsellik hepsi hayatımızın

¹⁰ Bu formülasyonların temeli Smith'e dayanır. Bkz., Smith, *The Meaning*, ayrıca bkz., J. W. Fowler, *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco: Harper and Row, 1981, s. X-36.

¹¹ A. B. Paine, (ed.), *Mark Twain's Notebook*, New York: Harper and Row, 1935, s. 237.

¹² Fowler, güç ve gücün gerçekliklerini, 'Aşkın bir Güç'e karşılık gelecek şekilde terim haline getirmiştir (ç.n.).

¹³ Fowler, *master story* ile, dilden dile dolaşan, nesilden nesile aktarılan, rivayet, efsane, özdeyiş gibi üzerine değer ürettiğimiz bütün anlatımları kastetmektedir. Metinde bu ifade *egemen anlatı* olarak çevrilmiştir (ç.n.).

değer merkezleri olabilir. Bazı kişi ve gruplar için dini kurumlar hakim değer merkezlerini oluşturur. Bütün bunlar ve daha pek çoğu değer merkezleri olarak bağlılığımızı cezbedip, enerjilerimizi bir noktada toplayabilir. Hemen hemen bütün büyük dînî geleneklerin bakış açısından Tanrı veya aşkın gerçeklik, hayatımızdaki en yüce değer merkezi olarak bilinir.

İkincisi: İman, gücün imge ve gerçekliklerine güven ve bağlılıktır. Biz, güvensiz bir dünyada yaşayan sonlu varlıklarız. Biz, sevdiğimiz insanlar ve bağlandığımız şeylerle birlikte bu dünyanın tehlikeli ve keyfi güçlerinden zarar görebiliriz. Böyle bir dünyada, hayat ve ölümle ilgili algılamalarımızı dikkate aldığımız zaman kendimizi nereye koyacağız? “Benim kılavuzum Tanrı’dır. Benim herhangi bir talebim yok.” Bu, bizim kendimizi güvende hissedecek bir pozisyona yerleştirmemizle alâkalı olarak Tanrı’nın gücü karşısındaki konumumuzdur. Bir başkası da şöyle diyebilir: “Borsadaki hisselerim benim rehberimdir. Benim herhangi bir talebim yok.” Ya da milletçe şöyle diyebiliriz: “Yıldız savaşları, füze savunma sistemi bizim koruyucumuzdur. Bizim herhangi bir talebimiz yok.” Ernest Becker¹² ölümle yüz yüze geldiğinde şöyle demişti: Bütün gücümüzle kendine özgü, kendini haklı çıkaran projeler üretmeye çalışıyoruz, hatta öldükten sonra bile devam edeceğimiz duygusuyla projeler üretiyoruz. Ben de ilk yayınlanan kitabımı elime aldığımda ona baktım ve karıma şöyle dedim: “Hayatım, bu küçük bir ölümsüzlük, ama ölümsüzlük işte. Çünkü benden sonra da yaşayacak!” Hayatta kendimizi güvende hissetmek için, hangi güç merkezleri ve imgelerine sığınırsınız? Hayatta ve ölümden bütünlüğümüzü sağlayan güç ile nasıl bir işbirliği yapacağımız sorusu, iman açısından önemli bir sorudur.

Üçüncüsü: İman; paylaşılan egemen veya merkezî anlatılara güven ve bağlılıktır. Eric Berne, 1960’larda sunduğu yeni-Freudcu kişilik gelişimi ve değişimi teorisinde bunu etkileşimsel analiz (transactional analysis) olarak adlandırdı. Etkileşimsel analizin anahtar öncüllerinden biri, her birimizin erken çocuklukta oluşturduğu bir senaryo kavramı, yani beş yaşımıza gelmeden önce her birimizde şekillenen bilinç dışı bir hikâye türüdür. Bu senaryo, bir anlamda kader gibi, ömür boyunca gerçekleştirdiğimiz tercih ve kararlarımızı bilinçdışı bir şekilde biçimlendirip yönlendirir. Egemen anlatı da biraz buna benzer bir şeydir. O da çoğu zaman bilinç dışı bir şekilde başlar ve bağlandığımız şey olarak onu gittikçe daha bilinçli ve belirgin bir hale getiririz. Benim birkaç yıl önce federal bir hapis-hanede yaptığım araştırmanın tanıdık mahkûmlarından biri ve o hapis-hanedeki mahkûmlardan aralarında dövmesi bulunanların %60’ı, bir tür egemen anlatı olarak vücutlarına işlenen, “kaybetmek için doğ” deyiminin değişik biçimlerini bedenlerine dövdürmüşlerdi.

¹² E. Becker, *The Denial of Death*, New York: Free Press, 1973.

Berne'nin bilinçdışı senaryoları ve kader mahkûmlarının aksine, yine de egemen bir îman anlatısı hayatımıza yön, cesaret ve umut verir. Varlığımızın amacı olan iyilik ve dindarlığa karşılık hayat rehberi imgeleri sunar. Bir egemen anlatı, öne sürdüğümüz nihâî güç ve gerçekliğin karakterini dikkate alarak bilincimizi şekillendirir ve bu ilişkinin ışığında çevremizdekilerle hayatımızı nasıl biçimlendireceğimizi belirler. Egemen bir îman anlatısı, iyi bir kadın veya erkek ve saygın bir topluluğun bir parçası olmak anlamına gelen imgelere rehberlik eder ve bize anlam ufku açar.

İman, ahde dayalı bir yapıdadır. İmanımızda yalnız veya tek başına değildir. İman, başkalarına güveni ve sadakati de içerir. Ancak bu başkalarına güven ve bağlılık değer merkezlerine, güç imgelerine ve bireysel olarak bizi aşan ve bizi ötekilere bağlayan hikâyelere yönelik güven ve bağlılık paylaşımımız ile onaylanıp derinleşir. Ahit'ten kastettiğimiz budur. Ahit, güven ve bağlılıktır, bir şeye, birine, gerçeğe, Tanrı'ya veya bizi aşan birtakım değerler dizisine güven ve bağlılık paylaşımımız vasıtasıyla onaylanıp derinleşen kişiler ve gruplar arası bir bağlanmadır. İman daima bu üçlü, ahde dayalı yapıya sahiptir.

Öyleyse îman, güven ve bağlılığımızı bir ya da birçok değer merkezine ve güç imge ve gerçekliklerine odaklamak suretiyle yorumlama ve bağlanmanın dinamik sürecidir. İmanda biz, mevcut bilinçli egemen anlatılara bağlanarak hayatlarımızı tutarlı hale getiririz. İman, paylaşılan güven ve bağlılıklar içinde bizi ötekine, paylaşılan değerlere, anlam ve gücün aşkın çatısına bağlayan ve başkalarıyla ilişkilerimiz içerisinde şekillenen varoluşsal bir yönelimdir.

İman Bilincinin Evreleri

Yaklaşık 18 yıldan beri Boston ve Atlanta'daki meslektaşlarım ve ben, insanlardan kendi değer merkezleri, güç imgeleri ve hayatlarını yönlendiren anlatılar hakkında bizimle derinliğine konuşmalarını talep ediyoruz. Şekillendirdikleri ve şekillendirmeye devam ettikleri özel anlam üretme tarzlarını görmek için onlardan hayatlarının bazı bölümlerini, haclarını ve seyahatlerini anlatmalarını istiyoruz. Bu işin dışında beşyüzü aşkın mülâkatın kopyalarını çıkarıp analiz ettik. Bu görüşmelerin her biri yaklaşık iki saat sürdü. Mülâkat boyunca, çoğunlukla birbirini tanımayan görüşmeci ve denek, alışılmışın aksine samimî ve derin bir diyalog örneği yaşadı. Kesitsel verilerimizden oluşturulan mülâkatlar, yaklaşık olarak eşit sayıda kadın ve erkeği içeriyordu. 4 yaştan 84 yaşa kadar her yaş grubunun örnekleri mevcuttur. Protestanlar, Katolikler ve Yahudiler Amerikan nüfusuna nisbetle temsil edildiler. Deneklerin yaklaşık %3'lük bir bölümünü oluşturan Afro-Amerikalılar yeterli temsile ulaşmadı. Burada süreklilik ve mukayese amacıyla ve evreleri yansıtmaları için, Hristiyan geleneğinde yetişmiş kişilerden örnekler seçtim. Bunun yerine Yahudi veya sekülarist örnekler de seçilebilirdi.

Mülâkatlar yazılı biçime çevrildiğinde ortalama 20-30 sayfalık tek yüzlü daktilo metinleri oluştu. Bu metinlerin analizinden îman gelişimi ve dönüşümü sürecinde evre benzeri yedi durumu belirledik. Şimdi *îman evreleri* olarak adlandırılmalı inşacı anlayışın gelişen örüntülerine göz atacağız.

İlksel İman (Primal Faith)

Hepimiz [hayata] bebek olarak başlarız ve inanç hayatımız için önemli olan şeylerin çoğu da daha ana rahminde (utero) ve hayatın ilk birkaç ayında gerçekleşir. Bebeklikte başlayan îman formunu ilksel îman olarak tanımlıyoruz: Bu ilk evre kişinin ana-babasıyla ve ötekilerle ilişkisinin neticesinde şekillenen dil öncesi eğilim (güveni dengeleyen güvensizliğin bütüncül duygusal yönelimi)'dir. Bu basit îman bize, bebeklik gelişimi boyunca meydana gelen ayrılıklardan kaynaklanan kaygıyla baş edebilme veya onu dengeleme imkânı verir. Piaget bebek gelişimini, ilk bakım verenlerden ayrılaşma sürecinde bilişsel ve duygusal bir ayrılıklar dizisi olarak anlamamızı sağladı. En erken îman, aşırı kaygı yaşantıları veya benlik kaybı korkusu olmaksızın, bu ayrılıklara katlanmamızı mümkün kılan şeydir. İlksel îman şekilleri dilin oluşmasından öncedir. Temel bakım alışkanlıkları, alıp verme ve karşılıklılık içerisinde şekillenir. İlksel îman daha sonraki îmanımızın gidişatını belirlemezen, daha sonra şekillenecek olan bu îmanın temelini oluşturur. Herhangi bir kimse, yetiştirme ve kuluçka dönemindeki bu ilk evrede, ilksel imanda, ailenin önemini kolayca anlayabilir¹³.

Sezgisel-Yansıtıcı İman (Intuitive-Projective Faith)

Bu tip îman, ilk çocuklukta dilin öğrenilmesiyle ortaya çıkar. Burada, hikâye, jest ve henüz mantıki düşünceyle kontrol edilemeyen sembollerle uyarılan hayal gücü, uzun süreli îman tasavvurları oluşturmak için algı ve duygularla bir araya gelir. Bu tasavvurlar, kişinin hayatını kuşatan tehditkâr ve koruyucu güçlerin her ikisini de temsil eder. Bu evre, hayatın ikinci yılındaki ahlâki duygu ve ilkelerin uyanışına ve aynı zamanda çocuğun şekillenen benliğinde tabu ve kutsalın farkında olma, utanma ve sıkılmayla birlikte bir özerklik ve irade dengesi için çabalamaya da karşılık gelir. Tanrı tasavvurları bu dönemde bilinçli bir şekil alır ve çocukların ana-babaları veya hayatın ilk yıllarında duygusal yönden bağlandığı diğer yetişkinlerle olan deneyimlerine –iyi ya da kötü açıdan- yakınlaşır¹⁴. Böylesi tasavvurlar çocukların dünyalarına, hareket alanlarına ve onlara sunulan güvenilirlik ve desteğe –veya bunların karşıtlarına- ilişkin duygusal

¹³ Bu evrede ve sonrasında îman ve benliğin doğuşunun detaylı ve ayrıntılı izahı için bkz, J. W. Fowler, 'Strength for the Journey: Early Childhood and the Development of Selfhood and Faith', In D. Blazer (ed.), *Faith Development and Early Childhood*, Kansas City, Mo.: Sheed and Ward, 1989, s. 1-36.

¹⁴ A.-M. Rizzuto, *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago: University of Chicago, 1979.

yönelimini ifade eder. Eğer biz bu ilk dönemimize bir bakacak olursak, orada yaşadığımız şeylerin hayatımızı inanç bağlamında yönlendirmemizde, gerek olumlu gerek olumsuz anlamda, ne kadar önemli olduğunu görürüz. Hayatımızın daha sonraki evrelerinde ihtidâ ve değişim deneyimleri meydana geldiğinde, bu evrede şekillenen imgeler önemli yöntemlerle yeniden işlenmek zorundadır.

Bu evrenin bazı dinamikleri, annesi yakınarda bir araba kazasında ölen 4 yaşındaki Julie'nin içine düştüğü kriz durumunda oldukça aydınlatıcı olabilir. Aşağıdaki parça, Julie'nin annesinin de şarkı söylediği koronun bağlı bulunduğu kilisenin papazı ile Julie arasında geçen uzun diyalogun bir kısmıdır. Papaz, Julie'yi ve babasını kazadan sonra düzenli olarak ziyaret etti. Papaz ve Julie, sık sık oturma odasında yere oturup sohbet ederken küçük tahta parçalarıyla binalar yaparlardı.

Julie: Tanrı annemi neden cennete aldı?

Görevli: Cevaplaması çok zor Julie. Annen araba kazasında yaralandığında çok acı çekti. Belki Tanrı onun bu kadar acı çekmesini istemiyordu, bu yüzden onu cennete, yanına aldı.

Julie: Fakat Tanrı, adamı niçin annemin arabasına çarptırttı?

Görevli: Tanrı'nın bunu yaptırmadığını tahmin ediyorum Julie. Bazen Tanrı'nın yapmadığı şeyler olur. Bence, annen yaralandığında o çok üzüldü.

Julie: Tabby (evin kedisi) öldüğünde anneciğim, Tanrı onu cennete aldı demişti. O, annemi çok uzağa almadı mı? Ben onu geri istiyorum. Tanrı onu niçin geri göndermiyor?

Julie için annesi, hem kültürel ve hem de dîni Tanrı anlayışının aracısı ve duygusal bağlılık açısından onun tanrısı (konumunda) idi. Julie'nin Tanrı tasavvuru, oluşturmaya başladığı Tanrı nitelendirmesinin kısmen de olsa somutlaştırıldığı önemli bir ötekinin desteğine dayanan henüz kırılğan bir yapıdır. Julie'nin Tanrı ile bilişsel ve duygusal ilişkisi annesiyle birlikte ölecek mi? Ya da Tanrı, ölmüş annesiyle ilişkisini sürdürme imkânı sunan, anneye özgü bir tür figür haline mi gelecek? Julie'nin 4 yaşında olsa da, din dilini kullanmaya istekli olması, annesinin ölümünün anlamını Tanrı'yı nasıl anladığına göre çıkarmaya çabalayacağını güçlü bir göstergesidir¹⁵.

¹⁵ Bu hikâye Osmer ve Fowler'dan alınmıştır. Geniş bilgi için bkz., R. Osmer, J. W. Fowler 'Childhood and Pastoral Care: A Faith Development Perspective', In R. J. Wicks, R. D. Parson and D. E. Capps (eds.), *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, New York: Paulist Press, 1985, s. 201-205.

Mitsel-Lafzî İman (Mythic-Literal Faith)

Mitsel-lafzî İman evresinin ortaya çıkışı ilköğretim yıllarımız ve sonrasında dır. Burada somut-işlemsel düşünce, yani mantıklı düşünce kabiliyetinin gelişimi, dünyayı, nedensellik, uzay, zaman ve sayı kategorileriyle birlikte düzenlememize yardım edecek şekilde ortaya çıkar. Bu, hakikiyi sun'î inançtan, gerçeği fanteziden ayırabileceğimiz anlamına gelir. O, başkalarının bakış açılarına girebildiğimiz, hayatı ve masallarla hikâyelerdeki anlamları yakalama yeteneği kazandığımız bir zamanda olur. Mitsel-lafzî İman evresinin bazı dinamikleri ve sınırları, dindar bir aileden gelen 12 yaşındaki Charlie'nin mücadelesinde görülebilir¹⁶. Charlie, ailesine Tanrı hakkında bazı sorular sormuş, fakat sonradan onlarla konuyu daha fazla tartışmayı reddedip geri adım atmıştı. Charlie, kilisesinde, kiliseye kabul edilme (confirmation¹⁷) sınıfına doğru ilerlediği için, genç kilise görevlisi adet olduğu üzere kabullerini ve dînî alt yapılarını öğrenmek amacıyla bir görüşme planladı. Anne-baba, Charlie'nin soruları ve geri çekilişiyle ilgili endişelerini, onun Tanrı hakkındaki düşüncelerini ilgiyle dinleyen genç görevliye aktardılar. Görüşme boyunca, Charlie'nin bir tür kriz yaşadığı daha açık bir hale geldi. Onun Tanrı'nın dünyadaki faaliyetini mitsel-lafzî anlayışı, bilimin bulgularıyla kendi dînî inançlarının görünüşte uyuşmadığı şeklinde yakınlarda ortaya çıkan anlayışı yüzünden başarısız oluyordu. İşte görüşmenin bir kısmı:

Görevli: Farzet ki birisi başka bir gezegenden geldi ve Tanrı hakkında hiç bir şey bilmiyor? O kişiye ne anlattırın?

Charlie: Onun gibilere Tanrı'nın, yaratan ve her şey olduğunu anlatırdım. Tanrı kâinatı yarattı ve hepsi bu. Belki onlara Kitâb-ı Mukaddes'i gösterirdim.

Görevli: Herkesin bu tür şeylere inandığını mı düşünüyorsun?

Charlie: Hayır, herkes Tanrı'nın dünyayı yarattığına inanmıyor. Bazen ben bile inanmıyorum diye şüpheleniyorum. Okulda evrimi öğreniyoruz, orada öğrendiklerimle Pazar Okulu öğretmenlerimin Adem ve Havva hakkında anlattıklarının ne şekilde gerçekten doğru olabileceğini anlamıyorum.

Görevli: Bundan dolayı kaygılanıyor musun?

Charlie: Bazen. Eğer inanmazsam, o zaman Tanrı'nın ruhunun daha fazla benimle birlikte olmayacağından korkuyorum.

¹⁶ Bkz., Osmer ve Fowler, *a.g.e.*, s. 198-201.

¹⁷ Hristiyan sakramental teolojisinde, halihazırda vaftizle bir dereceye kadar cemaate katılmış olanlara Kutsal Ruh'un inayetini taşıyan ayin. 3. yüzyılda vaftizden ayrı bir ibâdet olarak gözükken konfirmasyon, 4. yüzyıldan itibaren kesin olarak vaftizden ayrı bir sakrament olarak uygulanmış; 1971'den sonra ise bu uygulama daha sonraki yaşlara bırakılmıştır (Geniş bilgi için bkz., Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 222).

Görüşmenin çeşitli noktalarında Charlie, çoğunlukla mitsel-lafzî îman tutumu belirtileri sergiledi. Meselâ, o kendiliğinden Cennet konusunu ortaya atıp onu tanımlaması istenince şöyle cevap verdi: “Bence Cennet bir yoldur, uzaya çıkış... etrafında bütün galaksiler ve hepsi bu.” Cehennemi ise, “yeryüzünün merkezinde ve sırf ateşten olduğunu söyledikleri” bir yer olarak tanımladı. Ama şimdi, onun mitsel-lafzî îmanı bazı derin duygusal etkilerle dağılıyordu. Daha önceki görüşmede Charlie “Tanrı’nın ruhunun” daha fazla kendisiyle olamayacağı korkusundan bahsetmişti. Bu, görüşmede tekrarlanan bir temaydı. Ne tür şeylerin onu kötü hissettirdiği sorulduğunda Charlie, “Tanrı’yı düş kırıklığına uğrattığımda, yapmamam gereken bir şeyi yaptığımda, söylememem gereken bir şeyi söylediğimde veya düşünmemem gereken bir şeyi düşündüğümde.” diye cevapladı. Görüşme şu şekilde devam ediyor:

Görevli: Tanrı’yı gerçekten düş kırıklığına uğrattıysak ne olur?

Charlie: O (onun kendi) ruhunu senden alır.

Görevli: Bu sana da oldu mu?

Charlie: Evet .

Görevli: Ne zaman oldu?

Charlie: Çeşitli zamanlarda. Kilisede koroda söylediğimiz bir parça var. Güzel bir parça. İlginç, gözlerimi yaşartan türden ve... Kendimi gerçekten boş hissediyorum. Orada, “İşte ben buradayım. Gönder bana” deniliyor ve bu duygu, sanki Tanrı’nın beni kendi ellerine veya benzeri bir şeye göndermek istemesine benziyor.

Görevli: Sende niçin boşluk hissi uyandırdığını merak ettim.

Charlie: O beni bırakmış gibi hissettiriyor... Tanrı’ya daha önceden olduğu kadar yakın değilmişim gibi. Beni gönderip göndermeyeceğini bilmiyorum. Onun hakkında daha fazla ne düşüneceğimi bilmiyorum.

Charlie, değer ve anlam merkezlerini kurup yapılandığı yöntemde bir değişiklik başlangıcı yaşıyor. Kendine göre boşluğu hissediyor. Biz Charlie’nin ve hayatının aynı döneminde ailesinin parçalanmasını yaşayan ve uzak, mesafeli ve ulaşılamaz hale gelen Tanrı’yı hatırlayan Roger’in yaşantıları arasındaki paralellikleri görebiliriz.

İlk bakışta görünmeyen ancak Jean’ın Tanrı’nın yanılmaz kelâmı ve dayandığı kesin temel olarak Kitâb-ı Mukaddes’e derin bağlılığının altında yatan şey de, mitsel-lafzî evrenin kuruluş niteliklerinin biçimidir. O, Kitâb-ı Mukaddes’e bağlanmakla hayatında daha önce asla sahip olmadığı bir temel edindi. Bu temel hem duygusal ve hem de bilişsel ihtiyaçları tatmin ediyor. Carl ile evliliğinin sürmesi, birçok açıdan Carl’ın onun Kitâb-ı Mukaddes merkezli aile hayatına

bağlılığına katılmak istemesine ve dindar evlatlar yetiştirmesine bağlı görünüyor. Çocukları, Charlie ve Roger'in yüzleştiği konularla ilgilenmeye başladıklarında ne olacak? Böylesine bir uğraş özlemi çeken ve eşine böylesine adanmış gibi görünen Carl, ailesinin İman hayatında eşinin duygusal ve bilişsel sabitliğinden oluşan öncülüğüne nasıl bağlı kalacak?

Terkibi-Geleneksel İman (Synthetic-Conventional Faith)

Bu evre karakteristik olarak ilk ergenlikte şekil almaya başlar. Formel işlem- sel düşüncenin ortaya çıkışı, kişinin dünyasını anlamlandırmak için soyut fikir ve kavramlara güvenmesinin yolunu açar. Kişi şimdi geçmiş yaşantılarını düşünüp onları anlam ve örüntü bakımından inceleyebilir. Aynı zamanda, kişisel geleceğiyle ilgili kaygıları, kimliği, işi, kariyeri veya mesleği ve ilişkileri önemli hale gelir. Bu yeni düşünsel kabiliyetler karşılıklı, kişilerarası bakış açısını elde etme imkânı sağlar. Burada, arkadaşlıkta veya "çocuksu aşk"ın ilk mahremiyetinde, duygularını dikkate aldığımız ötekilerin tepkileriyle sağlanan benliğin yansıtışının farkına varmaya başlarız. "Senin gördüğün beni görüyorum: Senin gördüğünü düşündüğüm beni görüyorum." Kendimizi başkalarının bizi gördüğü gibi görme imkân ve sorumluluğu almaya başlayarak ve farklı kişilerle olan ilişkimizin getirdiği bu çoklu benlik yaşantılarının bütünleştirilmesi göreviyle karşı karşıya kalarak, bilinçli şekillerde kimlik çabasıyla yüzyüze geliriz. Aynı zamanda kendimizin ve başkalarının iç dünyalarına dair bir farkındalık geliştirmeye başlarız. Yeni ve derin bir şekilde "kişilik" ile ilgileniriz. Kişiler arasındaki içtenlik ve ilişkiye yönelik yeni adımlar bir sonuç getirir.

Önemli ötekilerle bu yeni kişisel ilişkiler derin ve kapsamlı biçimlerde, kendisinin bizi bildiğini ve sevdiğini hissettiğimiz Tanrı ile kişisel bir ilişki açıklığıyla bağlantılıdır. Roger'in hikâyesi bu açıklığı yansıtıyor. O, 17'sinde iken onu Tanrı ile bu tür bir kişisel ilişkiyi paylaşmaya davet eden bir kilise topluluğu bulmuş ve Tanrı'nın dostluğunu tecrübe etmeye başlamıştır. Bu bakımdan, Marie'nin Tanrı ile ilk ergenlikteki ilişkisine dair anlatımı çok daha derin gibi gözüküyor. Görünüşe bakılırsa, Marie'nin kampta ve ergenliği süresince diğer bağlamlardaki Tanrı tecrübesi, kişiliğinde Tanrı ile derin bir bütünleşmeye yol açmış, bu yüzden yıllar sonra o, "arkadaşlarına yardım etmek için ne söyleyeceğini biliyor gibi görünüyordu." Söylediği şuydu, "Tanrı benim içimde gibiydi, benim bir parçamdı."

Bir kimlik duygusu içinde benliğin bir takım imgelerinin bütünleştirilmesi görevine paralel şekilde, terki bî-geleneksel İmanı şekillendiren kişi bir takım inançlar, değerler ve yönelim ve yaşama cesareti kazandıran bağlılıklar edinmek zorundadır. Bir dünya görüşü ve değerlerinin şekillenmesi; ergenlerin karşılaştığı kişiler ve hikâyeler, fikirler, inanç sistemleri, ritüeller, disiplinler ve ergenlerin tasavvurlarını ve yetişkinlere özgü gerçeğin özlemini ele geçirip yatırım yapabileceği rol modelleri sunan bağlamlar olarak devam eder. Bir kültür genç insanın,

gerçeği yaşamaya adanmış rol modelleri ihtiyacını karşılayabilecek olan kişi ve topluluklarla karşılaşmasını artık sağlayamadığında derin bir tehlikededir. Böylesi bir kültürde terki bî-geleneksel îman, reklamcılık sektörünce alt algısal olarak övülen ve bütün değerlerin bireysel seçimler olduğu, bu yüzden göreceli oldukları şeklindeki boş dogmaya düşüncesiz bağlılıkla bir araya getirilen örtülü bir değerler karışımı olma riski taşır. Her genç, îman oluşumuna uygulanabilir ve çok önemli bir terki bî-geleneksel hayat felsefesini hak eder.

Bireyleştirici-Yansıtıcı İman (Individuative-Reflective Faith)

Bu aşamaya ulaşmak için, benliğin iki önemli faaliyetinin gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, hayatımızda o konuda şekillendirdiğimiz inanç ve değerleri sorgulamak, incelemek ve yeniden kurmak zorunda olmamızdır. Bu değer ve inançlar, örtülü/zımnî bağlılıklardan ziyade, dışsal/açık bağlılıklar olur. "Örtülü" burada, düşünülmemiş, incelenmemiş, eleştiriye tâbi tutulmadan kabul edilmiş anlamına gelir. "Dışsal" da bilinçli olarak seçilmiş ve eleştirel olarak desteklenmiş bağlılıklar anlamına gelmektedir.

Bağlılıklarımızı belirgin hale getirme süreci, genellikle bir "mitolojiden arındırma"yı gerektirir. 18. yüzyıl aydınlanmasına paralel bir tarzda, semboller, ibâdetler, mitler ve îman geleneğimizi ifade eden ve ona vasıta olan inançların eleştirel analizi ve yansımalarıyla meşgul oluruz. Bu analiz vasıtasıyla onların anlamlarını sorgular, kavramsal formüller haline dönüştürmeye çalışırız. Böylece îmanımız hakkında bir açıklık elde eder, anlayışımız ve onun sözle anlatımında kesinlik kazanırız. Buna karşılık, kutsalla ilişkimizin aracı olan sembol, mit ve ritüelin bazı güçlerine yönelik itibarımızı da yitiririz.

İman mirasımızın bu eleştirel ve yansıtıcı tetkiki, kişinin Episkopal bir Hristiyan, Ortodoks bir Yahudi veya Sünnî bir Müslüman oluşundan vazgeçmesi anlamına gelmez. Fakat o kimsenin artık, kadercı ve örtük bağlılıktan ziyade, tercihlili ve belirgin kabullerle bağlılığını ve kimliğini koruduğu anlamına gelir. John Westerhoff¹⁷ îman gelişimi teorisi uyarlamasında, bireyleştirici-yansıtıcı evrenin bu dinamiğini "sahiplenilmiş îman" (owned faith) olarak isimlendirmiştir.

İkincisi, bireyleştirici-yansıtıcı evre, benim "filî ego" (executive ego) olarak adlandırdığım şeyi istememizi gerektirir. Daha önceki terki bî-geleneksel îman evresinde, bir bireyin kimliğinin büyük oranda onun (kadın ve erkek) rolleri ve ilişkileriyle şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu evrede (terki bî-geleneksel) "Ben, benim rollerim ve ilişkilerim'imdir." Benim "ben'im, oynadığım rollerin ve kimliğimi alıp sürdürdüğüm ilişkilerin bileşimi olarak tanımlanmıştır. Bireyleştirici-yansıtıcı evreye ilerlerken, ailemin kızı ya da oğlu olarak tanımlanmadığımda

¹⁷ J. Westerhoff, *Will Our Children Have Faith?*, New York: Seabury, 1976.

ben kimim? Herhangi birinin eşi olarak tanımlanmadığımda ben kimim? Yaptığım işle tanımlanmadığımda ben kimim? Beni tam olarak hiçbirinin bütünüyle tanımlamadığı roller ve ilişkilere sahip olan “ben” kimdir? gibi sorularla yüzleşmek ve onları cevaplamak zorundayım.

Bireyleştirici-yansıtıcı evrenin görevi, bütün bu rol ve ilişkileri yönlendiren ve “sahip olan”, ama yine de hiç birisiyle tek başına tanımlanamayan “ben”i, bir fiilî ego’yu yerine koymaktır. Bu görev bu nedenle kişinin kendi hayatını üstlenmesidir. O, yeni bir özerklik ve sorumluluk niteliği talebi demektir. Ülkemizde bu durum çoğunlukla bireysel tarzlarda yorumlansa da “bireycilik” anlamını gerektirmez. Bu, ait olduğumuz toplumlara göre sorumluluk ve tercih hakkını kullanmak demektir. Tercih yaparken biz öteki ihtimalleri hesaba da katmayız. Bu evrenin bağlılıklarında bir bölme, ya/ya da şeklinde bir niteleme mevcuttur.

Marie’nin 20’sinde yaşadığı şeyin ifadesi, bize bireyleştirici-yansıtıcı evreye geçişin görünümünü sunuyor. Tanrı’nın şimdi ona daha uzak görünmesinin bir işareti olarak, dünyanın büyüsunü oldukça yitirdiği bir bakış açısından konuşuyor. O, İsa’ya ve politik sorumluluk, insanlara yardım etme ve “bu dünyayı daha iyi bir yer yapma” şeklindeki meslekî yaşam tarzı hazırlığına yönelten ilke ve öğretiler açısından onun yoluna bağlılığını ifade ediyor. Ergenliği süresince böyle bir güvenceyle onu desteklemiş olan Tanrı ile samimi bir ilişki kuramaması, Marie’nin kimliği, inançları, bağlılıkları ve uğraşığı açıklıkla biçimlendirişini gerektirmiş gibi görünüyor.

Bana göre, kırklarında ve yetişkinliğinin ilk yarısında zamanının, dikkatinin ve özlemlerinin büyük kısmını alan şirket satılmadan önce Carl da bireyleştirici-yansıtıcı evrede içe yönelik sorunların –uğraşı da denebilir- üstesinden gelmeye hazırdır. Uğraşı burada meslek, uzmanlık veya kariyerden daha geniş olarak anlaşılmalıdır. O, hayatlarımızı bağladığımız anlam ve bütün rol ve faaliyetlerimizde bulduğumuz önemdir. Bu yüzden o, işimizin, ilişkilerimizin, özel ve kamusal rollerimizin ve boş zamanlarda yaptığımızın anlamını kuşatır. Hem kimlik ve hem de bireylik, uğraşıya ve hayatımızın amacına bağlı olarak anlaşılmalıdır. Carl’ın bir yönetici iken, geleneksel tarzlarda anlaşıldığı üzere aileyi geçindiren kişi, girişimci, koca, kilise mensubu, baba, eski deniz piyadesi rollerinin dışında kim olduğu sorusuyla henüz derinden yüzleşmediği anlaşılıyor. Öte yandan Jean, teyplerden ve kadın grubundan edindiği yönlendirici öğretinin etkisiyle Carl’ın da Kitâb-ı Mukaddes merkezli bir aile hayatı yaşamasını hararetle arzu ettiğinde, Carl farkında olmadan onun bu arzusuna kendisini kaptırıyor. Ancak bütünlük için daha derin istekleri ve uğraşıda kendini Tanrı’ya verme çekiciliği şeklinde izlenim bırakan -ve belki de kendisinden bile gizlenmiş olan- öfke ve düş kırıklığı, Carl’ın, karısının kilise tipine uzun süre “boyun eğme”sini zorlaştırabilir.

Birleştirici İman (Conjunctive Faith)

Hayatın ortasında veya biraz sonrasında, birleştirici iman olarak isimlendirilen evrenin ortaya çıkışını görürüz. Bu evre hayatımızdaki zıtlık ve kutuplulukların bütünleşmesi ve benimsenmesiyle ilgilidir. Şimdi bu soyut dil ne anlama gelmektedir? 30'lu yaşlarımızın sonunda, 40'lı yaşlarımızda veya daha sonrasında her birimizin hem genç ve hem de yaşlı olduğunu ve gençlik ve yaşlılığın aynı hayatta birleştiğini anlamak demektir. Bir parçası olduğumuz belirli bir kültürde kazandığı özelliklerin tüm anlamlarıyla birlikte hem erkek ve hem de kadın olduğumuz farkına varmak demektir. Erkeğe ve kadına özgü modalitelerimizin yeniden bütünleşmesi demektir. Hem yapıcı ve hem de isteyerek ya da istemeyerek yıkıcı insanlar olduğumuz gerçeğini kabullenmek demektir. Aziz Pavlus bunu Romalılara Mektup (7:18-24)'ta saptamıştır: "İstediğim iyi şeyi yapmıyorum; istemediğim kötü şeyi işliyorum. Bu ölüm bedeninden beni kim kurtaracak?"

Birleştirici imanda hayatımızdaki zıt uçların yeniden bütünleşmesine yönelik dini boyutlar mevcuttur. Burada hem kendimize ait ve hem de öteki geleneklerden gelen sembol, hikâyeye, metafor ve mitin Paul Ricoeur'un¹⁸ ikinci ya da iradeli saflık olarak isimlendirdiği şekilde yeniden değerlendirildiği görülür. Geleneklere eleştirel bir gözle bakmış ve anlamlarını kavramsal anlayışlara dönüştürmüş olarak, sembollerin aracı olduğu gerçeklikle daha derin bir ilişkiye özlem duyarız. Bu daha derin ilişkide biz yine sembollerin bizi yönlendirdiğini anlarız. Public Broadcasting System adlı televizyonda, "mitin gücü" şeklinde adlandırılan ve Bill Moyers ile Joseph Campbell arasında gerçekleşen mülakat programlarının bu tür yankılanan spotu, 1988 ve 1989'da pek çok Amerikalı izleyiciyi etkilemiştir.

Aziz Ignatius'un¹⁹ Hristiyan sembol ve hikâyelerini kullanarak ortaya koyduğu (*The Spiritual Exercises*) (ruhsal deneyimler) adlı eseri, pek çok insanın gerçekliğe teslimiyeti nasıl ifade edeceklerini öğreten önemli bir kaynak olmuştur. Ignatius'un metodu, münzevilerin Kitâb-ı Mukaddes hikâyelerini yüzeysel bir şekilde okuyup yorumlamaları yerine, kendilerini gerçekliğe ulaştırmalarına ve hayatlarını yeni bir düzen ve şekle kavuşturarak anlamlandırmalarına yardımcı olmaktadır. Bu süreç, bu sembollere bir giriş vasıtası olarak ikinci bir saflık geliştirir.

Evrenselleştirici İman (Universalizing Faith)

Bu evrede kişiler, zıtlık ve kutuplulukların ötesinde, varlığın veya Tanrı'nın gücüyle birlik temeline dayanırlar. Bu kişilerin görüş ve bağlılıkları, benliği tutkulu bir şekilde, ancak tarafsız olarak, sevgide harcamak üzere özgür bırakmış gibi görülür. Bunlar bölünme, zulüm ve şiddeti yenmeye adanmış, sevgi ve adale-

¹⁸ P. Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, Boston: Beacon, 1969, s. 352.

¹⁹ Ignatius Loyola (1491/1495-1556), Cizvit tarikatının kurucusu (ç.n.).

tin parçalanmaz bir ortak servet olduğu gerçeğini duyuşa yönelik etkili sezinleyici tepki halinde yaşamını sürdüren kişilerdir.

Anladığım kadarıyla, İmanın evrenselleştirici evresi, mitsel-lafzî evrede basit bakış açısı kazanışın ortaya çıkışıyla başlayan, benliğin merkezden ayrılma sürecinin tamamlanmasını temsil eder. Kademeli olarak evreden evreye geçiş, ötekilerin bakış açılarını kazanış sürecine dek genişlemekte, sonuç olarak evrenselleştirici evreyle tanımlanabilecek olan bu kişiler merkezden ayrılma sürecini tamamlamaktadırlar. Gerçekte biz onların Tanrı'nın bakış açısıyla özdeşleştiklerini veya ona iştirak ettiklerini söyleyebiliriz. Benlikten ziyade Tanrı vasıtasıyla görmeye ve değerlendirmeye başlarlar. Bu, benliğin değersizleştiği anlamına gelmez: Benlik Tanrı'nın bütün evreni sevişi ve değerlendirişine katılmıştır. Kişinin benliği artık değer yargılarının merkezi olmaktan çıkmış, aşkının veya Tanrı'nın bakış açısıyla özdeşleşmiştir. Benliğin bu merkez değiştirmesi -ilâhî bir varlık ve sevgi niteliğine gerçekten katılma- kişinin değerlendirişinin ötesinde bir değerlendirmeye ve onun ilgi, sevgi ve adalet yeteneğini evrenselleştirmeye öncülük eder. Gandhi bir keresinde şöyle yazmıştı: "Öyle bir an gelir ki, kişi karşı konulamaz hale gelir ve faaliyetinin etkileri çok yaygın bir hal alır. Bu, kişi kendini sığır indirgediğinde meydana gelir."¹⁹ Ve sonra Bhagavad Gita'nın ikinci bölümünün son mısralarından alıntılanarak Gandhi, "*ben ve benim*'in ego kafesini kırıp, sevginin efendisiyle birleşmiş olan kişi, sonsuza kadar özgürdür. Bu, en yüce konumdur. Siz buna erişin ve ölümden ölümsüzlüğe geçin."²⁰ der.

Bu evrenin örneği olarak tanımladığımız kişiler, sevgi ve adalete daima evrenselleştirici ve kuşatıcı bağlılık özelliği gösterirler. Onlar aramızda zaten gerçekliği olan bir sevgi ve adalet âbidesi olarak yaşarlar. Bizim dışımızdakiler için özgürlük alanları yaratırlar ve onları hem özgürleştiren ve hem de tehdit eden kimseler olarak tanırız. Bu kişilerin çoğu doğal bir ölümle ölmez, çünkü onlar, sevgi ve adaletin herkesin ortak mülkü olduğuna karşı koyan, insanlıktan çıkarıcı yapılara katılmak ve bağlanmakla bizi karşı karşıya bırakan tehlikeli bir işle uğraşırlar.

İman ve İşlevsel Yapıları

Erikson'un psiko-sosyal ego psikolojisinden etkilenmiş olmasına karşın, daha önce belirttiğimiz gibi, J. Mark Baldwin, John Dewey, Jean Piaget, Lawrence Kohlberg ve onların entelektüel takipçilerinin yapısal gelişimsel çalışması, İman gelişimi teorisinin temellendiği asıl psikolojik gelenektir. Piaget "genetik epistemoloji" terimini Baldwin'den almıştır. Yapısal gelişimsel yaklaşım, burada tanımlandığı üzere, yorumlama ve yönelimin yani İmanın dinamik örüntüsünü oluşturu-

¹⁹ E. Easwaran, *Gandhi the Man*, Petaluma, California.: Nilgiri Press, 1978, s.121.

²⁰ Easwaran, *a.g.e.*, s. 122.

ran bilme, değerlendirme ve bağlanma işlevleri üzerine odaklanır. Bu psikolojik gelenek, duyularımız vasıtasıyla temin edilen duyu verilerinin anlamlarını düzenlemeyi ve tutarlı hale getirmeyi sağlayan Kant'ın²¹ zihnin a priori kategorileri tasarımının mirasçısıdır. Bu gelenek aynı zamanda bilinçliliğin gelişimi ve yansıtıcı kendilik (selfhood) aşamaları üzerine çalışmalar yapan Hegel'in²² de mirasçısıdır. Piaget'nin kullandığı, aklın matematiksel ve mantıksal modellerine mutlak odaklanmanın aksine, îman gelişimi teorisi sezgi, duygu ve tasavvurun îmana yapısal iştirakini dikkate almaya çalıştı.

Anlam üretmenin yani îmanın faaliyetini işlevsel hale getirmek için, gelişimsel îman evreleri teorisinin dinamik özelliklerini birlikte oluşturan yedi yapısal boyuta ayırdık. İman gelişiminin evre tayinlerini oluşturmak için yapılan mülâkatların analizleri, bu boyutlardan herhangi birine göre yapı-belirten her bir pasajın dikkatlice gözden geçirilmesiyle devam etti. Genel bir evrenin tayinine, boyut sonuçlarının ortalamalarıyla ulaşıldı. Yakınlarda John Snarey²³ tarafından yönetilen bir araştırmada altmış kibbutz kurucusu ile yapılan mülâkatların istatistiksel analizleri, burada sunulan yapısal boyutlar sisteminin yapı geçerliliğinin, tek ve birleştirilmiş yapısal birlikleri tanımlayan evrelere güven için nedenler içerecek şekilde, güçlü ispatını sağladı²⁴.

Tablo 1, evreye göre îman gelişiminin yapısal boyutlarını sunuyor. Tablodaki sütunlar okunduğunda, her bir evreyi oluşturan yapıların birleştirilmiş dizisi görülebilir. Satırlar okunduğunda, evre değişimlerine eşlik eden ve onları oluşturan niteliksel-yapısal dönüşümler görülebilir. Başka bir çalışmamda bu boyutların her birinin odak noktalarını açıkça anlatmış ve boyutlar vasıtasıyla her bir evre için ayrıntılı bir açıklama vermişim²⁵. Yer sınırlamasından dolayı daha fazla açıklama yapmaksızın tabloyu buraya dahil ediyorum.

²¹ I. Kant, *Critique of Pure Reason*, (N. K. Smith, trans.) New York: St. Martin's Press, 1969. (Originally published, 1781).

²² G. F. W. Hegel, *The Phenomenology of Mind*, (J. B. Baillie, trans.) New York: Macmillan, 1949. (Originally published 1807).

²³ J. Snarey, 'Faith Development, Moral Development, and Nontheistic Judaism: A Construct Validity Study', In W. Kurtines and J. Gewirtz (eds.), *Handbook of Moral Behavior and Development*. Vol. 2. *Research*, Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1990.

²⁴ Bu boyutların tam bir tanımı, yöntemi ve mülâkat analizleri kriteri için, bkz: R. Moseley, D. Jarvis, and J. W. Fowler, *Manual for Faith Development Research*, Atlanta, Ga.: Center for Research in Faith and Moral Development, Emory University, 1986; ayrıca bkz., Fowler, *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco: Harper and Row, 1981.

²⁵ J. W. Fowler, 'Faith and the Structuring of Meaning', In C. Dykstra and S. Parks (eds.), *Faith Development and Fowler*, Birmingham, Ala.: Religious Education Press, 1986, s. 31-36; J. W. Fowler, and S. Keen, *Life Maps: Conversations on the Journey to Faith*, (J. Berryman, ed.) Waco, Tex.: Word Books, 1985, s. 39-95.

Tablo 1. Evreye Göre İman Gelişiminin Yapısal Boyutları

Yapısal Boyutlar	İlksel	Sezgisel-Yansıttıcı	Mitsel-Lafiz	Terkibi-Geleneksel	Bireyleştirici-Yansıttıcı	Birleştirici	Evrenselleştirici
Mantık formu	Duyumotor	İşlem-öncesi	Somut işlemsel	Formel işlemsel ilk	Formel işlemsel tam	Formel diyalektik	Birleştirici
Sembolik işlev	Modalitele r-arası	Arketip hayal gücü	Öyküsel hayal gücü	Çağırışimsal	Kavramsal	Mistik-eleştirel	Katılımcı
Ahlâkî neden	Sezgi standartları	Ceza-ödül	Tarafsızlık, Karşılıklılık	Kişilerarası beklentiler	Toplumsal kurallar, roller, yasalar	Yöntemsel adalet	Evrensel ilgi ve adalet
Perspektif alış	Etkili alışkinlik	Basit empati	Ötekilerin ilgilerinin kuruluşu	Karşılıklı kişilerarası	Üçüncü-kışı, sistemli	Sistemler arası çoklu	Aşkın
Otorite odağı	Bağ	Bağlılık, Güç	Otorite rolleri, ilişkileri	Grup uzlaşısı, karizma, gelenek	Öz-yargı, seçimli normlar	Öz-yargı dengesi ve yeniden kurulan gelenek	Aşkın ego-çabası, varlık ilkesi
Sosyal farkındalığın sınırları	İlksel ötekiler	Aile, geliştirici çevre	"Bize benziyorlar"	Yüzyüze gruplar karması	Kabile ötesi, ideolojik yorumlayıcı	Zaman ve kültürle genişleyen özdeşleştirme	Gerçek kozmik dayanışma
Dünya tutarlılığı formu	Sembolleştirme öncesi, İlk-ritüeller	Olaya bağlı	Öyküsel dramatik	Örtülü sistem, sembolik	Açık sistem, kavramsal	Çoklu sistem, sembolik ve kavramsal	Birleştirici faaliyet, kozmolojik bütünleşme

Sonuçlar

İman gelişimi teorisi ve araştırması, bireylerin dîni ve ideolojik gelenekleri kendilerine maletmelerinde, çoğulculuk içerisindeki birleştirici örüntülere dikkatini vermek ve açıklamak üzere, geç 20. yüzyıldaki çabaların bir parçası olarak ortaya çıktı. Bu çalışma, dogmatik göreciliğin tuzaga düşürücü yüzeyselliğine meydan vermeksizin, yorumlayıcı ve kurucu hayat-yöneliş anlamlarının göreliliğini göz önünde bulundurmaya çalışıyor. Teori ve araştırma, yapıcı ve evrimsel bakış açılarının her ikisini bir araya getirerek, "aydınlanma" ve 19. yüzyıla başlatılan epistemolojik gelişmelerle uygun hale getirildi. Birleştirici evrenin tanımıyla birlikte, iman gelişimi teorisi Karşteyen suje-obje ikiliğinin ötesinde, pek çok disiplinde ve çağdaş bilim felsefesinde açıkça ifade edildiği üzere, yorumsamacı bir bakış açısına doğru ilerledi²⁶.

²⁶ Bu konuların ayrıntılı bir açıklaması için bkz., J. W. Fowler, "The Enlightenment and Faith Development Theory", *Journal of Empirical Theology*, 1988, 1 (1), 29-42.

İman gelişimi teorisini ve araştırma metotlarını kullanan uluslararası çalışma ve araştırmaların genişleyen külliyatı, bu yorumsamacı paradigmanın etkin bir şekilde büyüdüğü ve yaygın olarak test edildiği izlenimini uyandırıyor²⁷. Bu çalışma üzerine odaklanmış eleştirel makalelerden oluşan iki cilt, İngilizce'de mevcuttur²⁸.

Din eğitimcileri ve gitgide artan sayıda danışman, imanın biliş ve değerlendirilme örüntülerini ve dinamiklerini anlamak üzere bir dizi mercek sağladığı için iman gelişimi teorisine güvenegelmişlerdir. Teori, eğitim program ve yöntemlerini şekillendirme ve test etmede kullanılıyor. Hayat-alanı anlamlarını şekillendirmek, sürdürmek ve hayatımızda kutsal değeri taşıyan bütün ilişkileri onaylamadan oluşan temel insan faaliyetinin indirgeyici olmayan tarzlarda üstesinden gelmek konusunda seküler ve pastoral danışmanlara yardım ediyor. Bu yüzden, burada dile getirilen araştırma evre teorisini geliştirme ve belirginleştirmeye devam ettiğinden, genişleyen yapısal-gelişimsel teori ve araştırma ailesi içerisindeki bu yaklaşımın geçerlilik ve kullanılabilirliğinin mevcut pratik doğrulamasından ötürü, güçlü bir teori gibi görünüyor.

²⁷ K. DeNicola, *Faith Development Bibliography*, Atlanta, Ga.: Center for Research in Faith and Moral Development, Emory University, 1991.

²⁸ C. Dykstra, and S. Parks, (eds.), *Faith Development and Fowler*, Birmingham, Ala.: Religious Education Press, 1986; J. W. Fowler, K. E. Nipkow, and F. Schweitzer, (eds.), *Stages of Faith and Religious Development: Implications for Church, Education, and Society*, New York: Crossroads, 1991.